

Адективни фразеологизми в сръбския език за характеризиране на човешки качества

Емилия Недкова

*Посвещавам на светлата памет
на учителя по сръбски и хърватски език –
доц. д-р Лили Лашкова*

Adjectival Phrases in Serbian for Characterizing Human Qualities: *The present study deals with a corpus of adjectival phrases in Serbian characterizing various physical and psychic human qualities. The phrases are grouped according to the negative or positive qualities they characterize. Their frequency is taken to determine their position in the hierarchy of the values typical of the native speakers of Serbian while the interpretation of their imagery will reveal their specific linguocultural significance.*

Key words: *Serbian; Adjectival Phrases; Frequency; Imagery; Stereotypes.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Важна характерна черта на значението на фразеологизмите (= фразеологични единици = ФЕ) е, че то изпълнява ролята и на техен функционален белег, понеже определя и като каква част на речта функционира дадена ФЕ (вж. Фразеологичен 1974/75: 32).

Тази черта е свързана с обстоятелството, че ФЕ са еквиваленти на една или друга част на речта (т.е. на думите) съобразно граматически водещия компонент (глаголен или именен) в тях. Същевременно като единици за номинация чрез ФЕ (респективно чрез изразеното в тях значение) се проявява и определено отношение към действителността.

В зависимост от лексико-граматическото си значение ФЕ, които изпълняват функцията на прилагателно име, служат за характеризиране на качества на одушевени и неодушевени предмети.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Интерес за настоящото изследване представляват адективните ФЕ в сръбския език, които характеризират разнообразни физически и психически качества на човека. Тук те ще бъдат групирани (с оглед на номинираните от тях човешки качества) в две големи групи за характеризиране на: **1.) отрицателни качества** и **2.) положителни качества**. Тяхната честотност, възприета като основен показател, ще даде възможност да се изгради една приблизителна ценностна скала, съотносима с утвърдената система от морални норми и оценки на носителите на сръбския език, а интерпретацията на съдържащите се в тях стереотипни образи ще спомогне да се осмисли лингвокултурната им значимост „като своеобразни ориентири в количественото и качественото възприемане на действителността“ (вж. Телия 1996: 250).

Екскерпираните единици от „Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpkoga jezika“ на Й. Матешич (Загреб 1982) съдържат различни лексико-граматически характеристики, т.е. имат различно проявление като еквиваленти на думата. Сред тях откриваме: **1.) ФЕ с максимална еквивалентност**, които притежават всички лексико-граматически свойства на прилагателното име, с което са съотносими по своето значение (*добар као анђео* 'много добър'; *ни жив, ни мртав* 'много уплашен'; *гол и бос* 'много беден'; *јак у глави* 'умен' и др.); **2.) ФЕ с относителна еквивалентност**, които са съотносими само по семантичните си признаци с прилагателното име, но не притежават неговите формални признаци (*гола вода/жива вода* 'съвсем мокър'; *као врбов клин* 'несигурен, безотговорен' и др.) (вж. Русинов, Георгиев, 1996: 202; Чолакова 1968: 219); **3.) ФЕ**, при които е трудно да се определи кой е граматически

водещият компонент. Те **съчетават едновременно глаголни и именни** (в случая на прилагателното име) **черти** (*бити вреле крви* 'темпераментен съм'; *имати сврачји мозак* 'глупав съм' и др.), но по своите семантико-синтактични качества се схващат по-близо до признаците на прилагателното име, поради което за пълнота са включени в обекта на настоящото изследване. В случая се взема предвид и начинът на тълкуване на значението на дадена ФЕ в речниците (вж. Fraseološki 1982: VI; Фразеологичен 1974/75: 42-44), който показва по кои формални белези тя се изравнява с думата.

В анализа обаче не са включени такива ФЕ (макар че също служат за характеризирани на човешки качества), които не могат да бъдат приравнени в лексико-семантично и функционално отношение към определена лексико-граматическа категория, понеже са с по-сложна семантика и съчетават разнообразни семантико-синтактични черти. (срв. – *и бика би нетко помузао* 'употр. се за себичен човек, използвач').

I. Прави впечатление, че анализираниите сръбски адективни ФЕ, които служат за характеризирани на човешки качества, са преобладаващо **пейоративни**, т.е. за тях е характерно наличието на неодобрително, презрително или иронично отношение към номинирания обект.

1.1. Сред тях най-многобройни са ФЕ, които назовават експресивно **глупавия, неразумния, ограничения в интелектуално отношение човек**.

Такива са редица ФЕ с максимална еквивалентност, които съдържат прилагателно име в своя състав (напр. *ударен мокром чарапом*).

Повечето са от типа на устойчивите сравнения (= УС) със структура *лява страна + като + дясна страна* / вж. Кювлиева-Мишайкова 1986: 12-13) и обозначават наличие на посочения признак в максимална степен ('много глупав').

Например:

глуп као ћускија;

глуп као дудук;

глуп као магаре;

глуп као во;

глуп као гуска;

глуп као кокош;

глуп као клада и др.

Сред ексцерпираниите единици от тази група се откриват и значителен брой ФЕ от смесен глаголно-именен тип, които в структурно отношение са изградени от посесивно ядро с положителен или отрицателен знак (*имати / немати*) или съдържат копула / *бити*), приписващи на номинирания обект съответния признак.

Например:

имати главу за четири ноге;

имати кокошји мозак;

имати сврачји мозак;

имати цицвару у глави;

немати мозга у глави;

немати четврте даске у глави;

немати све даске у глави;

бити кокошје памети;

бити пачје памети

бити кратке памети;

бити плитке памети;

глава му је празна и др.

Както се вижда от примерите, негативната интерпретация на интелектуалните способности на човека (или по-точно липсата ѝ) се проявява посредством употребата на характерни зооморфни метафори, които го уподобяват с обекти от

животинския свят (*магаре, вол, гъска, кокошка, сврака, пиле, патка* и под.), а в други случаи е налице идентифицирането му с различни неодушевени предмети (*дъска, дудук, железен лост, отсечено дърво* и др.). Чест образ е и соматизмът *глава* и съотнositимите с него в меронимически план (цяло : негова част) компоненти – *мозък = ум*.

1.2. На второ място сред отрицателните човешки качества, които са обект на образната номинация в сръбските адективни ФЕ, е **злобата, лошотията**. Злият, лошият човек се порицава чрез следните ФЕ:

лъут као змија;
бесан као змија;
бесан као гуја;
бесан као бик;
зао као враг;
ружан као враг;
бити зла срца и др.

От примерите става ясно, че най-разпространеният структурен модел в този случай е моделът на УС, а образните асоциации са свързани с животински (*змия, бик*) или демонологични представи (*дявол*).

1.3. Проявата на **лукавство, хитрост, лицемерие** се оценява като друго отрицателно човешко качество – обект на номинацията в редица сръбски адективни ФЕ с максимална еквивалентност.

Например:
намазан свим бојама;
офарбан свим бојама;
префарбан свим бојама;
лукав као змија;
лукав као лисица и др.,

където хитростта и лукавството се осмислят преобладаващо посредством зооморфни (*змия, лисица*) и цветови представи (като обобщено понятие).

1.4. Почти равностойно място според анализираниите ФЕ в скалата на utвърдените отрицателни качества на човека е отредено на **безсмисленото упорство, твърдоглавие, инат**.

Например:
имати тврду главу као коч;
бити тврде главе;
тврдоглав као магаре;
тврдоглав као коч и др.

В структурно отношение тези ФЕ представляват както устойчиви съчетания с максимална еквивалентност от типа на УС, така и ФЕ от смесен глаголно-именен тип. От тях личи, че традиционната сръбска представа за глупавото упорство се свързва най-вече с образи от животинския свят (*магаре, вол*) и соматизма *глава*.

1.5. Редица отрицателни човешки качества се характеризират от единични адективни ФЕ.

Например:
бити без кичме 'безхарактерен';
имати две леви руке 'несръчен съм';
бити уских груди 'тесногръд съм';
лъен као буба 'мързелив';
неверен као вода 'непостоянен';
безобразан као врабац 'нахален';
досадан као стеница 'досаден';
страшљив као зец 'страхлив' и др.

Преобладаващият брой от тях съдържат различни зооморфни образи и имат структура на УС.

Последното вероятно е свързано с обстоятелството, че УС (като вид ФЕ) са в състояние с пестеливи изразни средства да посочат върнатата характеристика, да допринесат за най-точното изразяване на мисълта, при това с ярко изявено отношение към обекта на номинацията (вж. Кювлиева-Мишайкова 1986: 77). Същевременно съдържащите се в тях стереотипни образи на животни способстват за разкриване на богатото асоциативно мислене на народа – техен създател, като дават възможност за изява и на творческото му въображение (Недкова 2011: 37-42).

1.6. Сред ексцерпираните единици присъстват и немалък брой ФЕ (предимно УС), които характеризират пряко или косвено **недобрия външен** (физически) **вид на човека** – чрез различни образи на одушевени и неодушевени предмети и цветови асоциации, отличаващи се с националнокултурна специфика.

Например:

црн као кртица

црн као враг 'много **черен**';

блед као креда

блед као восак

блед као мртвац 'много **блед**';

жут као лимун 'много **жълт**';

мршав као чачкалица 'много **мършав**';

ћелава као колено 'много **плешив**';

сух као колач 'много **сух**' и др.

II. По подобен начин (чрез схемата на УС и посредством уподобяването с разнообразни живи и неживи обекти от заобикалящата действителност) най-често са конструирани сръбските адективни ФЕ за **положителни човешки качества** – физически и волеви. Както вече изтъкнахме обаче, такива ФЕ сред ексцерпираните единици се срещат сравнително по-рядко.

Например:

здрав као јабука 'много **здрав**';

као црвена (румена, златна) јабука '**хубав, здрав и силен**';

здрав као бик 'много **здрав**';

јак као храст 'много **силен**';

добар као добар дан 'много **добър**';

кршан као стена 'много **строен**';

миран (тих) као бубица 'много **кротък, тих, спокоен**';

кротак као овца 'много **кротък**';

веран као псето 'много **верен**' и др.

От типа на адективните ФЕ със смесена глаголно-именна структура са следните устойчиви словосъчетания:

бити као насликан 'много **красив**';

бити чистих руку '**почтен** съм';

бити као живо сребро '**жизнерадостен** съм';

имати бистру главу '**умен, съобразителен** съм';

имати гаће '**храбър** съм' и др.

Прави впечатление, че при тези ФЕ липсва богатата емоционална нюансираност, характерна за отрицателните ФЕ, а положителното качество (предимно **добротата, красотата**) най-често се коментира като налично във висока степен, но без допълнителни отсенки.

Обяснението на този факт може би се крие в обстоятелството, че поначало по-любопитна и емоционално нюансирана е „тъмната“ страна на човешкия характер, което и обуславя по-големия интерес на словотвореца към нея (Недкова 2011: 35). От друга страна, вероятно причината е и в специфичната психическа нагласа на

човека да се търси по-скоро отрицателното – твърде многообразно и мобилно по своята същност, с цел в някаква степен то да се подобри (Константинова 2008: 113).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеният преглед на адеквативните ФЕ за характеризирани на човешки качества в сръбския език насочва към следните по-съществени изводи:

1. Адеквативните ФЕ с максимална еквивалентност, притежаващи всички лексико-граматически свойства на прилагателното име, с което са съотносими по своето значение, са най-многобройни сред ексцерпирани единици. Най-често в структурно отношение те са представени чрез схемата на УС (*лява страна + като + дясна страна*).

2. Значително по-рядко се срещат адеквативни ФЕ с относителна еквивалентност, съотносими само по семантичните си признаци с прилагателното име, без да притежават неговите формални показатели.

3. Многобройна е групата на ФЕ със смесен характер, които съчетават глаголни и именни черти. В структурно отношение те са изградени от посесивно ядро с положителен или отрицателен знак (*имати / немати*) или съдържат копула / *бити*), приписващи на номинирания обект съответния признак.

4. Тъй като в качеството си на единици на номинацията ФЕ способстват за изразяване и на определено отношение към действителността, чрез анализирани единици става възможно изграждането на една приблизителна ценностна скала. Тя съответства на утвърдената представа за добро и зло – като система от морални норми и оценки на носителите на сръбския език. Според нея сред най-отрицателните човешки качества са: *глупостта, злобата, лицемерието и проявата на инат*, а сред положителните – *добротата, красотата, смирението*.

5. Интерпретацията на отрицателните и положителните качества на човека се проявява посредством богата галерия от националноспецифични образи, които го уподобяват с различни неодушевени или одушевени предмети (предимно от животинския свят), както и посредством внушаването на определени цветови асоциации.

6. Наблюдаваното отношение към установените ценности и морални норми, отразено в сръбските адеквативни ФЕ за характеризирани на човешки качества, е илюстрация на специфичния им познавателен потенциал и е проявление на сръбския национален светоглед и характер.

ЛИТЕРАТУРА

Константинова 2008: Константинова, Д. За някои иронични фразеологизми в българския и словашкия език. – В: Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография (в памет на проф. д.ф.н. Кети Анкова-Ничева), С., 2008.

Кювлиева-Мишайкова 1986: Кювлиева-Мишайкова. – В: Устойчивите сравнения в българския език. С., 1986.

Недкова 2011: Недкова, Е. Фразеологизмите като знаци в езика на културата. Русе, 2011.

Русинов, Георгиев 1996: Русинов, Р., Ст. Георгиев. Лексикология на българския книжен език. В. Търново, 1996.

Телия 1996: Телия, В.Н. Русская фразеология семантический, прагматический и лингвокультурологический аспект. М., 1996.

Чолакова 1968: Чолакова, Кр. За лексико-граматичната еквивалентност на фразеологичната единица с думата. Славистичен сборник. С., 1968.

Ексцерпирани източници

Фразеологичен 1974/1975 – Фразеологичен речник на българския език. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова, т. I и II, С., 1974/75.

Frazeološki 1982: Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpkoga jezika. D-r Josip Matešić, Zagreb, 1982.

За контакти:

Доц. д-р Емилия Недкова, Катедра по български език, литература и изкуство, Русенски университет "Ангел Кънчев", e-mail: enedkova@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.